

Opmerkingen over de naam Breda

door

Dr. P. C. BOEREN

In Gysseling's onlangs verschenen *Toponymisch Woordenboek*¹ zocht ik met begrijpelijke nieuwsgierigheid naar het trefwoord Breda. Bij de spellingvorm *Breda* vond ik daar vijftien bewijsplaatsen aangegeven, uit de jaren 1156—1219, en één enkele bewijsplaats (uit 1213) voor de vorm *Bredha*. Verder zag ik, dat Gysseling zich voor wat betreft de naamsverklaring beperkt tot de traditionele, ik zou haast zeggen volksetymologische verklaring, die de naam verstaat als de *Brede Aa*, maar volgens Weynen² niet als zeker mag gelden.

Hoe aanvechtbaar ook de opzet van Gysseling's werk mag zijn, men heeft het werk in zijn geheel te nemen zoals het nu vóór ons ligt. Aan de uitwerking in details evenwel mag men met recht zijn critische aandacht wijden en men vindt daartoe, zoals in elk verzamelwerk, aanleiding genoeg. Het artikel *Breda* leent zich wel heel bijzonder tot bedenkingen. In de eerste plaats verwonderde het mij, dat Gysseling geen enkele melding maakt van de afwijkende etymologie, die door Gamillscheg en door Houwens Post is voorgedragen, door de laatste nog wel in dit Jaarboek.³ Bij geregelde herlezing kwam ik geleidelijk tot meer op- en aanmerkingen, waarvan ik hier graag verslag zou willen doen zonder evenwel een bepaald standpunt in te nemen of een bepaalde oplossing voor te staan.

I. *De ouderdom.*

Gysseling beperkt zich voor zijn bewijsplaatsen tot acten, hetzij originelen, hetzij afschriften, zoals en in zover die nu nog bewaard zijn. Geeft hij voor Breda als oudste bewijsplaats een acte van 1156, dan wil hij het daarmee allermint doen voorkomen, alsof de naam niet ouder zou zijn. De naam bestond stellig reeds in het begin der 12e eeuw, maar de vroegste voorbeelden hebben in de opzet van Gysseling niet voldoende documentaire waarde om voor vermelding in aanmerking te kunnen komen. Tot de terzijde gelaten voorbeel-

den behoort de slechts uit een afschrift van Gramaye bekende post uit een Memoriaal van Luik over de kerkwijding van Zundert in 1116, die zou geschied zijn in tegenwoordigheid van *Gerardus de Breda*.⁴ Minder gemakkelijk neemt men het weglaten van enkele *Breda*-vermeldingen in historisch betrouwbare oorkonden van 1125 (voor Affligem) en volgende jaren, die nu nog slechts uit gedrukte oorkondenboeken bekend zijn.

Men kan Gysseling (van zijn opzet uit) hierom geen verwijt maken, maar wel moet men hem aanrekenen, dat hij een acte van 1152 over het hoofd heeft gezien, die hij binnen de door hem zelf gestelde grenzen beslist had moeten vermelden. Ik bedoel de acte van 1152, van graaf Hendrik van Laroche en Durbuy (uit het huis der graven van Namen) voor de abdij Saint-Hubert in de Ardennen, waarin als getuigen optreden Hendrik's zuster Beatrix en haar zoon *Godefridus de Brida*.⁵ Het origineel dezer acte was nog in de 18e eeuw te Saint-Hubert aanwezig, is bovendien afgeschreven in een nog bewaard cartulaire van de 16e eeuw, waarnaar de tekst onlangs werd uitgegeven.

Bedoelde acte is, voor zover ik weet, nog niet gebruikt voor de geschiedenis der heren van Breda, maar is van kapitaal belang daarvoor. De vereniging van Breda met Schoten, vroeger in het begin der 13e eeuw gesteld, zou volgens een recente gissing van Cerutti in de tweede helft der 12e eeuw hebben plaats gehad en het gevolg zijn geweest van het huwelijk van Hendrik II van Schoten met een Christina (van Breda?).⁶ De genoemde oorkonde van 1152 nu dwingt tot de conclusie, dat de grondslag van die vereniging al in de eerste helft van de 12e eeuw moet zijn gelegd, indien die vereniging van nog niet oudere datum is. De naam der stamvrouwe Beatrix van Laroche-Namen ziet men terugkeren bij Beatrix, dochter van Godfried II van Schoten-Breda en Lutgardis, in de eerste jaren der 13e eeuw.

II. *De vorm.*

De zojuist vermelde acte van 1152 is ook voor de toponymist van groot belang, omdat zij een *Brida*-vorm geeft en daarmee

Gysseling's beeld omkeert. Het blijkt nu met de spelling van de naam Breda als volgt gesteld te zijn: de oudste gedocumenteerde spelling is *Brida* (1152), daarna vindt men ook *Breda* (1156—1219) en *Bredha* (1200—1213).⁷ Dit brengt het naamsprobleem van ons Breda dichter bij dat van de Belgisch-Limburgse plaats Bree, die tot in de 13e eeuw overwegend in *Brida*-spelling verschijnt.

Een der grote gevaren van Gysseling's opzet is, dat de gebruikers zich gaan beperken tot zijn materiaal en daarop hunne etymologieën bouwen. Het behoeft geen betoog, dat teksten betrouwbaar kunnen zijn, ook al zijn zij niet gedocumenteerd in de door Gysseling vereiste zin. Ook de oudere, door Gysseling terzijde gelaten vormontwikkeling moet in het oog worden gehouden en vanzelfsprekend ook de jongere, wil men tot een redelijke naamsverklaring komen.

Neemt men het materiaal in ruimere zin dan Gysseling, dan zal men constateren, dat reeds in de 11e eeuw voor het Belgisch-Limburgse Bree gevallen van *Brede*-spelling aan de *Brida*-spelling zijn voorafgegaan; voorts dat in de 13e eeuw de *Breda*-spelling terugkeert en geleidelijk overheersend wordt, zodanig zelfs dat nog in de middeleeuwen de *Brida*-vorm geheel verdwijnt. Ogenschijnlijk heeft zowel in Breda als in Bree de spellingmode de volgende ontwikkeling doorgemaakt: eerst *Brede*, dan *Brida*, tenslotte *Breda*. In verband met Breda lijkt de *Brida*-mode alleen maar sneller te zijn voorbijgegaan. Zekerheid geeft deze indruk allerminst, want de gelijkschijnende ontwikkeling zou ook door analogie of wederzijdse beïnvloeding kunnen zijn ontstaan. Met name kan men zich afvragen, of in verband met Bree de *Breda*-spelling niet daarom op de duur dominerend is geworden, omdat de naam van de veel meer bekende stad Breda in ieders oren lag.

Ook de wisseling van *Brede* en *Breda* is aan beide plaatsnamen gemeen. De wisseling van *e* en *a* valt trouwens in de spellingontwikkeling van veel plaatsnamen aan te wijzen. In verband met Bree zijn de *Brede*-spellingen zo talrijk vertegenwoordigd, dat het onnodig is, daarvan voorbeelden te geven. In verband met Breda zijn ze minder talrijk, de matrikels der universiteit van Leuven geven zelfs

slechts uitsluitend *Breda*-vormen. Toch zijn ook voor Breda wel enkele Brede-spellingen te vinden.

Brede heet de plaats, waar in 1320 een conferentie werd gehouden over het bezit van Tongerlo en andere kerken. Erens verstond daaronder Breda,⁸ maar zeker lijkt mij zijn verklaring niet. Daarentegen bieden de matrikels der universiteit van Keulen enige duidelijke voorbeelden van studenten uit Breda, ingeschreven als komende uit *Brede* (verder ook *Breda*, *Breida* en *Breyda*).

In de matrikels der universiteit van Orléans vindt men enkele Bredanaars ingeschreven als *Bredensis*.⁹ Deze adjectiefvorm hoort ofwel bij een *Breda* met klemtoon op de eerste lettergreep ofwel bij een *Brede*-spelling. Ik heb hem verder nooit aangetroffen. De gebruikelijke adjectiefvorm is *Bredanus*, behorend bij een spellingvorm *Breda* met klemtoon op de laatste lettergreep.

III. DE KLEMTTOON.

De authentieke uitspraak in het land van Breda is *berdao* of *bredao*, met de klemtoon op de laatste lettergreep. Het feit, dat de *e* der eerste lettergreep in beide gevallen stom is, heeft slechts secundair belang. Niets dwingt, daarbij aan een *breed* te denken, maar van de andere kant is de betekenis *breed* niet onmogelijk, omdat onder invloed van het accent allerlei klankvervormingen kunnen optreden. De steeds meer gehoorde uitspraak *Breda'* (met open *e*) is èn verschijnsel van spellinguitspraak èn gevolg van aanpassing aan het Algemeen Nederlands.

Deze authentieke beklemtoning van de laatste lettergreep is al eeuwen gangbaar, althans in het land van Breda zelf. Een indirect bewijs levert Calderon in zijn comédie *El sitio de Bredá*, waar de naam Breda in rijm gebracht altijd consonneert met woorden, die de klemtoon op de eind-*a* hebben.¹⁰ Van de Spanjaard Calderon, die de couleur locale van het beleg van 1625 nastreefde, mag men aannemen, dat hij ook de locale accentuering van de stadsnaam getrouw weergaf, temeer omdat deze evenzeer van het spaanse als van het nederlandse taaleigen afwijkt.

Het is hiermede practisch zeker, dat de huidige accentuering

reeds aan het einde der middeleeuwen gebruikelijk was. Zodoende is de kans groot, dat deze accentuering ook de oorspronkelijke is, teruggaat tot de tijd van het ontstaan van de naam. Een aanwijzing in die richting wordt nog gegeven door een originele acte van 1336 met een *Bredaa*-spelling, waarvan ik voorlopig geen tweede voorbeeld ken.¹¹ Deze acte is de oorkondelijke neerslag van een in Breda en omgeving ingesteld onderzoek ten behoeve van de heer van Breda, zodat men iemand uit de stad of streek voor de redactie en voor de spelling verantwoordelijk moet stellen.

Het is echter allerminst zeker, dat de bedoelde uitspraak, hoe authentiek en origineel ook voor het land van Breda, voor algemeen nederlands mag gelden, noch voor het heden noch voor het verleden.

Meermalen heb ik lieden uit West- en Oost-Vlaanderen en uit Noord-Oost-Nederland bij het uitspreken van de naam Breda de klemtoon op de eerste lettergreep horen leggen. Een Oostvlaamse vriend verzekert mij zelfs, de uitspraak met accent op de eindlettergreep pas voor de eerste maal in Noord-Nederland (boven de Moerdijk) te hebben gehoord. Zo heb ik ook de naam van de Bredabaan onder Merksem bij Antwerpen meermalen als Bre'dabaan horen uitspreken, waarmede ik niet gezegd wil hebben, dat men dit ook in Merksem zo zou doen. Verbreiding en waarde van deze afwijkende uitspraak zullen moeilijk zijn vast te stellen. Denkelijk is de spellinguitspraak daaraan bij vreemdelingen en Nederlanders van de peripherie voor een aanzienlijk deel debet. Maar toch niet helemaal, denk ik, want ook in het verleden zijn er aanwijzingen, dat Bredanaars en niet-Bredanaars de naam der stad wel eens verschillend uitspraken.

De reeds genoemde, door Keussen uitgegeven, matrikels der universiteit van Keulen met hun varianten *Brede*, *Breida* en *Breyda* spreken in die richting een duidelijke taal. Hetzelfde lijkt mij het geval te zijn met de matrikels der universiteit Orléans, die de adjectiefvorm *Bredensis* niet zouden geven, als men in Orléans was vertrouwd geweest met een uitspraak van de naam Breda, waarbij de klemtoon aan het einde valt. Denkelijk is de naam Breda door

de geïmmatriculeerden zo uitgesproken, dat de inschrijvende procurator der germaanse natie een Breda met klemtoon op de eerste lettergreep heeft kunnen verstaan.

Een soortgelijke aanwijzing komt zelfs uit het nabije Antwerpen, waarmede de oudste geschiedenis van Breda (Schoten) zo innig verweven is. De naar de originele acten uitgegeven teksten betreffende de oudste heren van Schoten-Breda heb ik zoveel als doenlijk was vergeleken met de afschriften daarvan in het 18e-eeuwse cartularium der abdij Sint-Michiël te Antwerpen, uitgegeven door P. J. Goetschalckx. Hierbij bleek mij, dat de schrijver van dit cartularium constant *Breeda* (met dubbele e) spelt, ofschoon de door hem gecopieerde originelen altijd *Breda* (met enkele e) hebben. In late afschriften is dit verschijnsel ook elders wel eens waar te nemen.¹²

Deze late neiging tot *Breeda*-spelling kan een gevolg zijn van de destijds reeds gangbare *Breede-Aa*-etymologie, een verschijnsel van reïnterpretatie dus. Zij impliceert allerm minst noodzakelijk een uitspraak met klemtoon op de eerste lettergreep, maar zij lijkt er toch wel heen te wijzen, te meer nu eenmaal van elders uit de 15e en 16e eeuw meer sprekende gevallen van zulke beklemtoning bekend zijn, gelijk hoger opgemerkt, en zelfs heden ten dage zulke beklemtoning nog wel wordt gehoord.

Hieraan is nog een getuigenis toe te voegen van de kant van de Nassau's, de latere heren van Breda, althans van de Duitse tak daarvan. Het wordt verschaft door de bekende gobelins, die in het tweede kwart van de 16e eeuw werden geweven op last van Hendrik III van Nassau naar kartons van de schilder Barent van Orley, welke in 1952 te Breda zijn te zien geweest op de Nassau-Oranjententoonstelling (zie de Catalogus, blz. 80/81). De in die gobelins ingeweven teksten¹³ bevatten tweemaal de naam Breda, eenmaal in de spelling *Breda*, eenmaal in de spelling *Bredau*. Indien hij geen toevallige fout is, wijst die vorm *Bredau* er duidelijk op, dat men ook in Dillenburg de klemtoon op de eerste lettergreep legde, juist zoals wij voor Keulen hebben geconstateerd. Verder wijst hij er op, dat men ter plaatse aan het tweede bestanddeel van de naam (-a) de betekenis hechtte van het element -au (-ouwe, uwe), dat in de

plaatsnaam Nassau en vele andere toponiemen van dat type (bijv. Veluwe) is besloten.

Het is moeilijk, uit deze deels elkaar doorkruisende en deels tegengestelde uitspraaktendenzen een ontwikkelingsbeeld op te maken. Dezer dagen hoorde ik Maastrichtenaren de naam Gouda bij herhaling uitspreken met duidelijke klemtoon op de eind-a. Blijkbaar wint de noordhollandse neiging om de klemtoon van plaatsnamen op de laatste lettergreep te plaatsen, steeds meer veld. Deze neiging kan echter niet debet zijn aan de gangbare uitspraak van de naam Breda, die al eeuwen vast ligt.

De afwijkende beklemtoning van de eerste lettergreep van de naam Breda door vreemdelingen, zowel in heden als verleden, is geen argument tegen de authentieke en vermoedelijk originele beklemtoning der tweede lettergreep door de inheemsen. Wel wordt deze laatste er des te uitzonderlijker door en met de regels van het nederlands taaleigen des te moeilijker te verklaren. Zij is immers niet alleen in strijd met het algemeen nederlands taaleigen, maar vindt ook weinig steun in het taaleigen van het Land van Breda zelf. Daar zeggen de ouden van dagen bijvoorbeeld Roer'mond of Ruur'mond (met klemtoon op de eerste lettergreep). Sterker nog: juist de naam van het gehucht Overa (Over de Aa, in oude teksten ook *Overaath*), waarin toch zeker de riviernaam de Aa verborgen is, wordt er door de boeren gezegd met de klemtoon op de eerste lettergreep (spreek uit: *O'veraot*). Ook het enigszins vergelijkbare Ostade onder Zundert (oude spellingen: *Oystaden*, *Ostayen*, *Osta*) heeft het accent op de eerste lettergreep.

IV. DE ETYMOLOGIE.

Een etymologie van de naam Breda kan en wil ik niet wagen. In toponymicis kan men zo zelden het stadium van waarschijnlijkheid bereiken, er zij nog gezwegen van zekerheid. In het geval Breda lijkt iedere poging mij vruchteloos, zolang niet is uitgemaakt, waarom de klemtoon hier op de tweede lettergreep valt. Zolang dit niet is geschied, moet ik het laten bij een bespreking van meningen en mogelijkheden.

De eigenaardige plaats van het accent pleit niet noodzakelijk tegen de gangbare *Brede-Aa*-verklaring. Zij zou kunnen worden aangevoerd als bezwaar tegen Houwens Post's afleiding van een romaans (geromaniseerd germaans?) *breda* of *braida* (wijd bouwland buiten de stadskern). Houwens Post heeft haar zelf als een bezwaar gevoeld. Overmatig groot is het bezwaar toch niet. De naam zou bijvoorbeeld rechtstreeks aan een frans dialect kunnen zijn ontleend of een op zijn frans geaccentueerde latijnse vorm Breda kunnen zijn, welke vorm dan op zijn beurt weer een latinisering van Brede of Bree zou kunnen zijn, evengoed als van Brède, Braide.

Hierbij komt een derde mogelijkheid, geboden door de grote overeenkomst in spellingdocumentatie tussen de plaatsnamen Breda en Bree, waardoor het niet meer noodzakelijk lijkt, de twee namen van verschillende grondvormen af te leiden. Voorlopig echter is de gangbare verklaring van Bree uit *brid-* (plank) even onzeker als de traditionele verklaring van Breda als *Brede-Aa*. Trouwens, de *i* is in oude duitse oorkonden (b.v. van Paderborn in de 11e eeuw) soms niet meer dan een graphie voor *ei*, zodat ook Brida de waarde van Breeda kan hebben.

Is het nog niet verantwoord, uit deze drie verklaringen een keuze te doen of zelfs een geheel andere verklaring op te stellen, men mag wel enige uitgangspunten zoeken en dienovereenkomstig een richting aanwijzen.

Bij het etymologiseren van een plaatsnaam moet eerst en vooral rekening worden gehouden met de oudste gebruikswaarde ervan. Tot ca 1250 is de naam Breda uitsluitend verbonden aan de dynastie Schoten en haar heerlijkheid Breda, welke aanvankelijk blijkt te bestaan in een kasteel met afhangende rechten over een gebied, dat pas sedert het begin der 13e eeuw de naam van dit kasteel aanneemt (*terra de Breda*). Binnen die dynastie zijn het merkwaardig genoeg alleen de regerende leden (met inbegrip van voogden en regenten), die zich *de Breda* noemen; verder ook nog wel een natuurlijk kind met apanage en enkele leden van de *familia*. Pas omstreeks 1270—1290 ziet men de toenaam *de Breda* voor het eerst gevoerd worden door lieden, die niet tot de dynastie en het hof behoren.

Het zijn *oppidani*, bewoners van het *oppidum*, de heerlijke nederzetting bij het kasteel.¹⁴ En zelfs deze *oppidani*, die men niet helemaal met de latere *cives* (burgers) mag gelijkstellen, waren als *mannen* nog enigszins aan dynastie, hof en kasteel verbonden.

Is de naam Breda in oorsprong gebonden aan het kasteel of de heerlijke nederzetting, dan vermindert de kans, dat hij iets te maken zou hebben met de rivier de Aa; en nog meer vermindert de kans, dat hij primair betrekking zou hebben op het wijde bouwland om het kasteel heen (de *breda* of *braidā* van Houwens Post). Een zuiver seigneuriale, feodale oorsprong van de naam zou de mogelijkheid openen, dat men hier te doen heeft met een geïmporteerde naam en daarmee in verwijderd verband wellicht met een naam uit een ander taaldomein. Een naam van het type Valkenburg en Ravestein, twee namen die in oorsprong kasteelnamen zijn, door uitheemse heren overgeplant. In dit verband mag er aan worden herinnerd, dat een der eerste heren van Breda was gehuwd met een dochter uit het gravenhuis van Namen en dat de heerlijkheid Schoten was ontstaan uit voormalig grondbezit van de Luikse abdijs Lobbes.

Tenslotte is nog mogelijk, dat de naam Breda helemaal geen begriperlĳke inhoud heeft, maar slechts klankwaarde, of althans dat een bijkomende klankwaarde het begrip en de vorm Breda gemakkelĳker ingang hebben doen vinden. Deze bijkomende onomatopaeïstische waarde is heel zeker verbonden aan het door Houwens Post naar voren gebrachte *breda-(braidā-)*begrip, maar evenzeer aan het romaanse homoniem voor teugel (ouidoostzuidfrans *breuda*, franszuiters *breda*, frans *bride*, waarnaast nog frans *bréda* voor haaktoew). De onomatopaeïstische waarde van deze klankvorm blijkt duidelijk uit afleidingen als *brédaler* (snorren van het spinnewiel) en *brédi-breda* (holderdebolder), welke laatste uitdrukking al in de 16e eeuw is aan te wijzen.

Ik herhaal, dat naar mijn overtuiging het etymologiseren eerst vruchtbaar kan zijn, nadat verklaard is, waarom het accent op de laatste lettergreep valt, of meer populair en concreet uitgedrukt, waarom de naam Gouda niet, de naam Breda wél het accent op de laatste lettergreep heeft. Als tweede punt van mijn overtuiging

geef ik, dat ook de klankwaarde van de naam Breda in het onderzoek moet worden betrokken, dat deze klankwaarde beslissend is geweest voor de populariteit van de naam, wellicht zelfs voor de onnederlandse beklemtoning daarvan.

V. LES COMTES DE BREDÀ.

Dat de stadsnaam Breda speciaal de Fransen vertrouwd aandoet, is niet alleen te wijten aan de bijzondere klankwaarde van de naam, maar ook aan het feit, dat de Fransen in hun land familienamen (*de Bréda*) hebben en tot voor kort in Parijs ook een zeer befaamde *rue Bréda*. Of en in hoeverre deze franse namen historisch iets met de stad Breda uitstaande hebben, moge in het midden blijven; dat kan geval voor geval verschillend zijn. Het lijkt de moeite waard, daarover bij wijze van toegift nog een en ander mede te delen.

Het geslacht der comtes de Bréda heeft (of had tot voor kort) zijn zetel op het kasteel van Plessis-Brion. Daar overleed in november 1902 comte Marie-Pantaléon-Maurice de Bréda, vader van comte Marie-Joseph-Pantaléon-Jean de Bréda. De stamvader was Hans van Breda, zoon van Ludolf van Berg ('s Heerenberg), heer van Hedel (gestorven in 1498/99). Deze Hans en zijn broers waren door hun vader Ludolf onterfd, omdat zij in franse dienst waren gegaan (Gelre stond aan franse zijde in de strijd tegen Maximiliaan en Karel V). In zijn nieuwe vaderland nam Hans de naam *de Bréda* aan, ter herinnering aan zijn overgrootvader Otto van der Lecke, die een broer was van Jan III van Polanen, heer van Breda, en gehuwd was met Sophia, erfdochter van 's Heerenberg.¹⁵

Ook van de heren van Bergen op Zoom, uit het huis Glimes, leeft in het buitenland een tak voort. Jan IV van Glimes was heer van Bergen op Zoom geworden door zijn huwelijk met de erfdochter van Jan van Bautoershem in 1418 en noemde zich sedertdien Jan van Berghen. Van zijn nazaat Peter van Berghen, die zich aan het eind van de 16e eeuw in Keulen vestigde, stamt het geslacht, dat in 1830 door de Pruisische regering werd gerechtigd, zich Von Berghes te noemen. Hoofd van dit geslacht is thans Ferry von Berghes.¹⁶

VI. QUARTIER BREDA, RUE BREDA (PARIS).

In het heuvelachtig terrein bij Montmartre lag in het begin der 19e eeuw een braakliggend land, dat toebehoorde aan de familie Bréda. In 1822 werd dit land bij de bebouwde kom der stad Parijs getrokken als *Quartier Bréda* en een der nieuwe straten daarvan kreeg de naam *rue Bréda*, ter herinnering aan de vroegere eigenaars van de grond.¹⁷ De nabijheid van de *rue d'Amsterdam* en van de *rue Du Helder* zou kunnen doen denken, dat de *rue Bréda* zo genoemd werd ter ere van onze stad Breda, maar dit is niet het geval: zij heet naar de familie Bréda, wier naam dan wel in een ver verleden iets met onze stad Breda te maken zou kunnen hebben. Ook verwarre men de *rue Bréda* in de oude Faubourg Montmartre niet met de *rue Bréa* bij Montparnasse.

Het Quartier Bréda was lange tijd een soort hoofdkwartier van de Parijse galanterie. Omstreeks 1850 verplaatsten vele dames haar bedrijvigheid van het Quartier Latin naar het nieuwe Quartier Bréda. Zij kregen de groepsbijnaam *les lorettes*, naar de *rue Notre-Dame-de-Lorette*, de meest karakteristieke plaats van de wijk.¹⁸ Wij kennen het woord *lorette* nu ook in onze taal als naam voor een bepaald soort meisjesblouse: een der vele woorden op *-ette* (zoals *modinette*, *indolette*, enz.), die op het ogenblik in de mode zijn. Eigenlijke beroepsallures hadden de parijsse *lorettes* (veelal op kamers wonende naaisters en pasmeisjes) toch niet. Deze vond men eerder bij de bewoonsters van de *rue Bréda*, die dan ook terecht kwalijk vermaard was, vooral bij de vreemdelingen.

Bij de *Place Bréda* woonde de bekende *Père Tanguy*, die model stond voor Vincent van Gogh en leverancier en supporter was van veel schilders in zijn tijd.¹⁹ Paul Léautaud bekennt in zijn *Journal*, als jongen veel door de *rue Bréda* te hebben geslenterd.²⁰ François Mauriac noemt in zijn *Mémoires* de *rue Bréda* onder de kwalijk befaamde straten van het Parijs zijner jeugd.²¹ In 1852 was de dichter Gérard de Nerval gedomicilieerd op no. 24 van de *rue Bréda*.

Het behoeft na het vorenstaande wel geen verklaring meer, waarom het gemeentebestuur van Parijs nog niet heel lang geleden de

namen *Quartier Bréda*, *rue Bréda* en *Place Bréda* heeft afgeschaft. De voormalige *rue Bréda* heet thans heel eerzaam *rue Henri-Monnier*.

AAANTEKENINGEN

- ¹ Maurits Gyseling, *Toponomisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (tot 1226)*. Brussel 1960. deel I, blz. 185.
- ² A. Weynen, De naam „Breda”, in: *Geschiedenis van Breda*, deel I (Tilburg 1952), blz. 15.
- ³ Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica*, Band I (Berlin 1934), S. 100 (II, 32). H. Houwens Post, De etymologie van de stadsnaam Breda, in: *Jaarboek „De Oranjeboom”*, VI (1953) 38—47.
- ⁴ J. B. Gramaye, *Antiquitates Belgicae. Antiquitates Bredanae. Lovanii et Bruxellensis* 1708, p. 12. Gramaye verzamelde zijn gegevens tegen 1609.
- ⁵ G. Kurth, *Chartes de l'abbaye de Saint-Hubert en Ardenne. tome Ier* (Bruxelles 1903), p. 116 (anno 1152): *Testes... Beatrix soror mea et Godefridus filius ejus de Brida*. F. Rousseau, *Actes des comtes de namur de la première race*. Bruxelles 1937. p. CXXXII, et p. 71, no. 33 (1152). Het cartulaire, waarnaar de acte hier is uitgegeven, dateert van de 16e eeuw. Engelbrecht van Schoten, oom van Godfried I van Breda, getuigt in een andere acte van 1152 (Rousseau, o.c., no. 8) onder het gevolg van dezelfde graaf Hendrik van Namen. Tot ca. 1200 komen nog meermalen leden van het huis Schoten-Breda voor in de omgeving der Naamse graven. Aan mogelijke verwarring met het limburgse Bree kan teminder worden gedacht, omdat deze plaats nooit eigen heren had en in 1152 reeds lang tot het patrimonium der kerk van Luik behoorde. Ook de gedachte aan spellinganalogie moet men uitsluiten, omdat in de 16e eeuw, toen het bewuste cartularium werd samengesteld, de spelling Brida voor Bree reeds lang tot het verleden behoorde.
- ⁶ F. F. X. Cerutti, in: *Geschiedenis van Breda*. I (Tilburg 1952), blz. 30.
- ⁷ Gyseling geeft slechts één bewijsplaats voor Bredha, nl. een van 1213. Een tweede, van 3 nov. 1200, is te vinden bij Van den Bergh, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*, deel I, no. 183.
- ⁸ A. Erens, *Oorkonden der abdij Tongerlo*, no. 298 (1296): getuigenis van de abt van Saint-Jacques (Luik) over de bijeenkomst, in 1295 apud Brede gehouden. Blijkens zijn indices verstond de uitgever Erens hieronder Breda.
- ⁹ Strasbourg, *Bibliothèque Nationale*, ms 2884 (Register van de procuratoren der Germaanse Natie aan de universiteit van Orléans, sedert 1441). Van de daar ingeschreven Bredase studenten vermeld ik slechts Theodericus Christus Bredensis, Leodiensis dyocesis, artium magister, die in 1484 werd ingeschreven. Op 23 febr. 1485 werd de man tot procurator gekozen onder de naam Theodericus Christus de Breda. Over de Baroniese familie Christus te lezen: H. J. J. Scholtens, *Petrus Christus en zijn portret van een kartuizer*, in: *Oud-Holland*, 75 (1960) 59—72.
- ¹⁰ Joha Rud. Schrek, *El sitio de Bredá. Comedia de Don Pedro Calderón de la Barca*. Edición crítica con introducción y notas. Proefschrift Utrecht 1957. 's Gravenhage 1957. speciaal p. 208.
- ¹¹ F. F. X. Cerutti, *Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda*, I (Utrecht 1956), no. 163 (1336), blz. 163 sub 7.
- ¹² Een voorbeeld bij C. J. F. Slootmans, *Halsteren*. Bergen op Zoom 1939. blz.

- 253, acte van maart 1263: Heinric, here van den lande van Breeda (naar een afschrift).
- ¹³ Helmut Cellarius, Die genealogischen Bildteppiche von Breda-Dillenburg; Ein Zeugnis des nassauischen Geschichtsbewusstseins im 16. Jahrhundert, in: Nassauische Annalen, 72 (1961) 58—80. Bedoelde teksten aldaar op S. 66.
- ¹⁴ Enige oppidani van Breda in een acte van 1292 bij Cerutti, o.c., I, no. 76. Juist deze personen vindt men in andere acten met de toenaam de Breda, in hun hoedanigheid van homines, mannen, leenmannen.
- ¹⁵ C. A. Serrure, Histoire de la souveraineté de 's Heerenberg. Seconde partie: Contenant la généalogie de la maison de Bréda des comtes souverains de 's Heerenberg. Gand. 1859. De seconde partie verscheen een jaar eerder dan de première partie (1860).
- ¹⁶ Les fêtes de la Renaissance. tome II: Fêtes et cérémonies au temps de Charles-Quint. Paris 1960. p. 343—348; S. Speth-Holterhoff, Un centre de fêtes de cour au temps de Charles Quint: Le palais des Berghes à Bergen op Zoom.
- ¹⁷ Larousse du XXe siècle, tome 1er, i.v. Bréda (Quartier).
- ¹⁸ Ces dames. Physionomies parisiennes, 6e édition. Paris [1860]. pp. 34 et 39.
- ¹⁹ Arts, Lettres, Spectacles, no. 721 (6/12 mai 1959), p. 16.
Zijn visitekaartje had deze tekst:
14, rue Clauzel
Près la Place Bréda
Tanguy
Fabricant de couleurs fines
Paris.
- ²⁰ Paul Léautaud, Journal littéraire, tome 1er, (Paris 1954), p. 149 (ten jare 1904). Etienne Berthaud, Paul Léautaud, in: Mercure de France, no. 1143 (novembre 1958), p. 430.
- ²¹ François Mauriac, Mémoires intérieurs. Paris 1959. p. 74.